

Herredskirker i Danmark.

Af Cand. mag. O. Nielsen.

Dr. Ludvig Helveg siger i sin Kirkehistorie før Reformationen I, 262, at »hverken i den ældste eller gennem de følgende Tider findes i Danmark Spor til hvad der svarer til de norske Fylkes-, Herreds- og Høgendeskirker«. Dette forholder sig ikke saaledes. I Erik Glippings Forordning 1284 for Skaane, Sælland og Jylland (trykt i de Ghemenske Udgaver af disse Landes Love, men desværre ikke siden) Kap. 13 findes følgende Bestemmelse: »Stud skal hver Bonde rede paa St. Andreæ Dag; vil ej Embedsmand ved tage, da ride Bonden til Tings et og andet og tredje, og byde hende ud, og vil ej end da Embedsmand ved tage, da nævne til af Tinget 3 Mænd eller 4 at følge hannem til Kongens Gaard, om han (Gaarden) er inden Herreds, eller Embedsmands Gaard; end ere de her hverken dere i det Herred, da fare til Herredskirke, og de gode Mænd være der ved, af Ting vare nævnte, at hun (Stud) lægges der i Kirke; hvad Skade der kommer af Stud siden, gange der Embedsmands Skade og ej paa Bondens, som fuldt Rede har gjort ud«.

Det ligger saa naturligt for Tanken at antage Herredskirkers Tilværelse, selv om her ikke var et saa tydeligt Bevis. At Kristendommen fra først af forkyndtes paa de Steder, hvor Folk samledes, og altsaa især paa Tingstederne, at de første Kirker rejstes paa slige Forsamlingssteder, saa-

ledes at Herredet blev det første Sogn, at derfra efterhaanden opførtes Kapeller, der blev til Sognekirker, eller en Kirke anlagdes i hver Fjerdings, og denne atter deltes i mindre Sogne, eftersom Læren udbredtes og Menighedens Trang voksede, synes at have været den naturlige Gang. Herrederne har paa faa Undtagelser nær (f. E. Vandfuld: Vendelsofkhæreth, der er en ethnografisk Benævnelse, og Horns Herrederne, der betegne Beliggenheden) Navn af et Sted indenfor deres Omraade, som oftest i Midten, og Grunden til, at Herredet har faaet netop dette Navn, maa nødvendig være, at dette Sted har været Hovedstedet og Tingstedet. Naar Herredets Bynavn ikke ligger i Midten, maa man antage, at det ikke er noget oprindeligt Forhold, men at en Deling har fundet Sted. Vi finder endnu, som af det følgende vil ses, mange Steder Spor af, at dette forholder sig saaledes.

Herredskirker finder vi ellers ikke udtrykkelig nævnt i trykte Kilder, men dog afgiver Sognet Herredskirke i Nørre Herred paa Laaland et tilstrækkeligt Bevis for Sagens Virkelighed; den var Konventskirke for Herredets gejstlige Ret¹⁾, men blev ikke derfor kaldt Herredskirke, som Trap i sin Topogr. I, 832 mener. Desværre haves ingen gamle Dokumenter trykte, hvori Navnet haves. Hos Trap findes en Efterretning om, at Bødstrup Kirke har været Herredskirke i Nørre Herred paa Langeland; hvorfra han har denne Efterretning, ved jeg ikke.

Derimod nævnes, dog saavidt jeg har bemærket, kun i senere Tider, fra det 15de Aarhundrede af, Fjerdingskirker adskillige Gange. Den 13de Novbr. 1459 udstædtes Tingsvidne af Lisbjergherred, at Hr. Otte Nielsen til Bjørnholm 3 Ting havde forkyndt Løsen paa noget Gods, som Jon Jensen i Opstorp havde i Pant af Hr. Anders Petz, og nu var ham lovlig skødet med Indløsningsret. Han tilbød Pengene, hvorfor det var pantsat, men Jon Jensen vilde

¹⁾ Rhode, Laaland og Falster. 2 Udg. S. 201.

ikke annamme dem; »da fandt Kongens Foged og Herredsmænd Penningen ind i Fjerdingskirke at ligge Aar og Dag, om forne Jon Jensen vilde end da annamme sine Penninge; der Aar og Dag forgangen var, da red Erik Luno til Fjerdingskirke og tog med sig Herredsfoged og Herredsmænd og tog de forne Penge af Fjerdingskirke igen og førte dem inden alle fire Stokke paa forne Ting, og æskede han lovlig de Breve af forne Jon Jensen« ¹⁾. — 1505 udstædtes en Dom af Kong Hans, hvorved Penge, for hvilke Hanherred var pantsat, og som i Aar og Dag havde ligget i Fjerdingskirken, efter gammel Sædvane skulde tilfalde Kronen ²⁾. Ved en Dom 1537 tildømtes Rindum Gods Niels Klavsen til Nørholm og Medarvinger, der havde indlagt den Sum, for hvilken Godset var pantsat, i Fjerdingskirken i Hing Herred, He Kirke, hvor den havde ligget Aar og Dag, og derfor var bleven Kong Frederik tildømt, da ingen vilde modtage den ³⁾. — En anden Dom af 1540 i Anledning af en Strid om 5 Lester Korn, der hørte til Provstiet paa Thyholm, anfører et Brev fra 1426, om at Hr. Henrik Knudsen vilde indløse det af ham til Provst Niels pantsatte Gods og havde tilbudt det paa Tinge og i Hvidbjerg Borgestue, men da ingen vilde modtage Indløsningssummen, var den inddømt i Fjerdingskirken (Hurup Kirke); Dommen udsagde, at Godset skulde tilfalde H. Knudsens Arvinger ⁴⁾. — Niels Lange til Kjærgaard vilde indløse noget Gods i Rinds Herred, som hans Hustrus Forfædre havde pantsat, han havde lovlig forkyndt Løsning derpaa, og da ingen vilde annamme Summen, hvorfor Godset var pantsat, havde han indlagt den i Fjerdingskirken, hvorfor Godset ogsaa tildømtes ham ⁵⁾. — Anne Bjørnsdatter, Niels Kaases Enke til Starupgaard, tilbød paa Hønborg Herredsting Guld og Pendinge til Indløsning af noget pantsat Gods, og det dømtes at komme ind i Fjer-

¹⁾ Diplomatariet. — ²⁾ Rosenvinge, Gamle danske Domme I, 32. —

³⁾ Smstds I, 46—49. — ⁴⁾ Smstds I, 54—58. I Hurup Sogn i Rævs Herred ligger Byen Rævs (Refs), hvor Tinget altsaa maa være holdt. — ⁵⁾ Smstds I, 88.

dingskirken, hvor Panthaveren tog det ud inden Aar og Dag, hvorfor det ogsaa 1552 tildømtes hende ¹⁾. — I Kristjan III's Reces 1558 Kap. 11 befales, at Tingskriveren skal indføre Brevene, der udstædes paa Tinge, i en Tingbog, »og naar Skriveren dør eller i andre Maader skilles ved Tinget, skal Bogen indlægges i Fjerdingskirken eller Landekisten i hvert Herred eller i anden god Forvaring.« Det samme siges i en Forordning af Frederik II 1568 ²⁾.

Heraf ser vi altsaa, at Fjerdingskirken staar i et nøje Forhold til Herredstinget. Den Vedtægt, at Penge, der nedlægges i Kirken, betragtes som betalte til rette Vedkommende og ikke længer lægges Skyldneren til Ansvar, svarer fuldstændig til Bestemmelsen om Herredskirken i Erik Glippings Forordning af 1284; Fjerdingskirken, der er den nærmeste Kirke ved Tingstedet, maa saaledes betragtes alene som en anden Benævnelse for Herredskirken. Fjerdingskirken betyder vel egentlig den Kirke, der ligger i samme Fjerding af Herredet som Tingstedet. Foruden at Herredskirken saaledes har været Herredets Arkiv er der formodenlig her bleven holdt Gudstjeneste førend Tinget, og den har tillige tjent som Forsamlingssted, naar højere stillede Personer har haft Sager at afgjøre paa Tinge. I den haarde Strid, som Biskop Tyge i Aarhus 1263 havde med Abbeden i Øm, stævnedes han denne til at møde sig i Dover Kirke i Hjelmslev Herred forat fremvise sine Privilegier, hvor Abbeden da lod sine Bønder møde væbnede ³⁾. Hvorfor netop denne Kirke bestemtes, ser vi klarere, naar vi ved, at den forhenværende By Hjelmslev laa i Dover Sogn, hvorved Kirken altsaa bliver Herredskirke. — 1375 samledes 13 Adelsmænd og Salling Syssels Indbyggere i Lyby Kirke i Salling og vedtog at forfremme Kirkens Personers Friheder ⁴⁾. Men i Lyby Sogn laa Salling almindelige Ting, ved

¹⁾ Smstds I, 181. — ²⁾ D. Mag. VI, 60. — (Nogle flere historiske Vidnesbyrd om »Fjerdingskirker« og »Fjerdingskisten« ville findes i De ældste danske Archivregistraturer II, 152. 191. 327. *Udg.*). —

³⁾ S. R. D. V, 273—74. — ⁴⁾ Suhm XIII, 746—47.

Tinghøj mellem Bostrup og Vium¹⁾, og herhen lagdes Tingstedet igen ved Reskript af 13de Marts 1688, da alle Sallings 4 Herreder og 2 Birker samt Fur sammenlagdes under 1 Jurisdiktion. LybyKirke bliver saaledes rigtignok Sysselkirke, men man ser dog heraf Betydningen af Kirken ved Tingstedet.

At ovenstaaende Antagelse, at Herredskirkerne var dem, i hvis Sogn den By, hvorefter Herredet har Navn, befinder sig, forholder sig saaledes i Almindelighed, vil man finde ved at se selve disse Kirker, der sædvanlig ligger højt og har en betydeligere Størrelse end de fleste andre omkringliggende Kirker, omendskønt de nuværende Kirkebygninger jo vel ikke altid ganske svarer til de gamle. Mere vanskeligt end ved de jyske Kirker bliver Forholdet at bestemme for de sælandske Kirkers Vedkommende, eftersom Tingstederne her tidlig synes at have skiftet Plads. Tingstedet for Lynge Herred var saaledes 1337 i Uggeløse²⁾; i Flakkebjerg Herred 1259 i »Jvelinge«³⁾, udentvivl Tingjellinge; i Ringsted Herred 1259 i Mulstrup i Nordrup Sogn⁴⁾; i Bæverskov H. 1307 i Herfølge⁵⁾. I Fyn lagdes Vinding Herredsting 1299 til Nyborg⁶⁾, og forhen har det maaske ligget i Aalykke Skov i Avnslev Sogn, hvor der 1623 var en Stenhob kaldet Tinget⁷⁾. Men herom vilde en, der er fortroligere med disse Egnes Historie, mulig kunne give bedre Oplysning. Rohmann har i sin Fyen i Middelalderen og Bredsdorf i Anmærkningerne dertil i Blandinger fra Sorø V. og VI. søgt at paavise Herredskirkerne her, og Dr. H. N. A. Jensen har i sin Kirchliche Statistik gjort det samme for Sønderjyllands Vedkommende. I følgende Smaabemærkninger har jeg forsøgt noget lignende for de mig nærmest bekendte Egne.

I en Indberetning til Dr. Oluf Worm fra Præsterne i Ribe Stift 1639 siges: »He er Fjerdingskirke og ligger in centro eller midt i Herredet og haver ved Siden Hing

¹⁾ Kallske Manuskriptsamling, Nr. 58 Fol. — ²⁾ Suhm XII, 287.

³⁾ S. R. D. IV. 498. — ⁴⁾ S. R. D. IV. 498. — ⁵⁾ S. R. D. IV. 511.

⁶⁾ Suhm XI. 310. — ⁷⁾ Suhms Samlinger I. 1. 75.

Herredsting«¹⁾. Der fortælles endvidere, at Kirketaarnet i He er forsynet med Skydehuller og har 2 Kamre, hvor Fru Elle fra Volbjerg undertiden skal have holdt Hus, naar hun ej kunde forliges med sin Husbonde. Den 8 Juni 1649 bevilgedes, at der af Kirkens Beholdning maatte anvendes 100 Rdl. til Bekostningen af et Sejerværk til Kirken, »eftersom forne Kirke midt udi Herredet er beliggende«²⁾. I Ansøgningen herom nævnes det udtrykkelig, at det er fordi Kirken er Fjerdingskirke.

Om Skodborg Herred siges: »Romme (Romb) Kirke er Fjerdingskirke i Herredet, og Tinget ligger derhos«. Byen Skodborg, der har givet Herredet Navn, ligger imidlertid i Gudum Sogn, og der har Tinget vel oprindelig været holdt indtil 1608. I dette Aar (8de Juni) udstædtes kgl. Brev til Predbjørn Gyldenstjerne: »eftersom vi naadigst er kommen i Forfaring, hvorledes Skodborg Herredsting hidindtil skal have været holdt og ligget ved den ene Side udi forne Herred, hvilket Tingsted skal være Herredsmændene der sammesteds, som til Tinge deres Sager med Retten har at udføre, fast ubelejligh og vidt fra Haanden, da bede vi eder og ville, at I lader gjøre den Forordning at forne Ting bliver flyttet fra det Sted, det hidindtil har været holdt, og til Fjerdingskirken der midt udi Herredet liggende, forne Herredsmænd til Magelighed, Gavn og Bedste, ladende Bønderne og den gemene Mand dersammesteds tilsige, at de hos forne Fjerdingskirke herefter retter sig Ting og Stevne at søge og der deres Sager og Trætter med hverandre ved lovlig Proces at udføre«³⁾. Heraf ses, at Herredskirken ikke ufravigelig behøver at ligge ved Tingstedet, men at det væsenlige Moment er, at den ligger midt i Herredet. — »Sale Kirke er Hovedkirke i Ginding Herred og kaldes Fjerdingskirke«⁴⁾. I Ginding Herred er ingen By af dette Navn, saa det ikke kan ses, hvor Tinget har ligget.

¹⁾ Univ. Bibl., Don. Var. 45 Fol. — ²⁾ Jydske Tegn. XII. 114. — ³⁾ J. Tegn. V. 377 — ⁴⁾ Indberetn. til O. Worm.

I Hjerm Herred har vi Tingstedet angivet i et Par Dokumenter. 1519 stadfæster Kristjern II et Brev fra Hjerm Herredsting, hvorved Hr. Peder Stefansen, Præst i Vejrum, har indvaret et Gaardsted »næst synden Tinggaard fra det gamle Dige og saa øster til de nærre Ender paa Rooy og synder til Kopmandz Mose, som Lawes Gaards Jord vedtager, og øster til Oxsomgardz Jord vedtager, og synder mod Gammel Tingsted, til Oxsomgaards Jord igen vedtager, item Kyngeltoft vesten Ting.« — 1541 tages Lovhævd til Vejrum Præstegaard paa det Hussted, »som ligger næst synden Tinggaard i forne Vejrum Sogn, og saa synder til Kristen Lavesens Gaards Jord vedtager, saa fra Tinget og øster til Avsumgaards Jord vedtager, og naar til Rotthomose og saa vester til Røye, baade øster og vester til Røye, undtagen den Ager, der ligger næst til Tinggaards Havegaard« ¹⁾. Jeg er ikke kendt paa Stedet, men en Gaard Tinggaard findes endnu i Vejrum Sogn, hvorimod man ikke kan se, om der menes Avsumgaard i Hjerm eller i Vejrum Sogn, hvilken sidste imidlertid ligger nær ved Hjerm Sogneskel. Det ser ud, som om Tinget nu var i Vejrum Sogn, men at »Gammel Tingsted« gerne kan have ligget i Hjerm Sogn, hvorfra det kan være blevet flyttet, da Hjerm Sogn blev et Birk for sig selv 1468 ²⁾.

I Hamrum Herred ligger Byen Hamrum i Gjellerup Sogn, men her finder vi ikke Tingstedet i det 17de Aarhundrede, ja det omtales end ikke, at det tidligere har været der. Den 22de Maj 1646 udstædtes kgl. Brev til Erik Juel: »Eftersom vi naadigst erfare, Hamrum Herredsting fra Snebjerg Sogn, hvor det af Arilds Tid ligget har, for nogen Tid siden at være forflyttet og bortført paa et andet ubelejligt Sted, som formenes ikke midt i Herredet, men til en Afside at være, saa at mange af Herredsfolkene om

¹⁾ Ribe Kapitels Breve, Nr. 500. 544. — ²⁾ Danske Samlinger I, 323; der kaldes det Olstrup ø: Volstrup Birk; Indber. til Worm siger, at det indbefattede hele Sognet.

Vintren undertiden for Is og Vand ikke kan komme over til Tinget, da bede vi dig og naadigst ville, at du lader opkræve 24 uvildige Dannemænd, af hvert Sogn i samme Herred lige mange, som kan granske og syne en lovlig og alle Herredsmænd lige belejlig Plads og Sted udvise, hvor Tinget kunde synes at være midt i Herredet, og der siden paa samme Sted forne Herredsting lade lægge og bortflytte¹⁾. I Indberetningen 1639 til O. Worm siges: »I Nøvling Sogn mellem Trevad og Østerhoved ligger en spids Høj kaldet Tinghøj, om hvilken der staar nogle store Stene«, men om det er det Tingsted, hvorfra Flytningen skede ifølge nævnte Kongebrev, ses ikke.

I Bølling Herred er Tinget ligesom i Hamrum Herred tidlig flyttet fra den By, der gav Herredet Navn, da den laa i en Udkant. I Indberetningen til O. Worm findes et Kort over Herning Sogn, hvor Herredstinget betegnes som en oval Plads mellem Herning og Gammel Herning.

Nørre, Øster og Vester Horne Herreder udgjorde, dengang Valdemars Jordebog forfattedes, endnu kun et Herred, med Tingsted rimeligvis i Horne i Øster Herred; da det var for stort, skiltes det ad, vistnok i sidste Halvdel af det 13de Aarhundrede. Nørre Herred holdt Ting ved 2 Høje øst for Vium Kirke. Den 1ste Febr. 1580 udstædtes kgl. Brev, at det altid skulde forblive her, da det i nogle Aar havde været flyttet til et andet ubejligt Sted²⁾. I en Indberetning fra 1808 i oldnordisk Museums Arkiv berettes om de 2 Tinghøje 1 Fjerdingvej øst for Vium, hvortil mange Veje løbe fra alle Kanter, især fra øst. Øster Herreds Tingsted flyttedes 16de Febr. 1594 formedelst Drukkenskab og anden Uskikkelighed, som holdtes der, da det laa for nær ved en Landsby, til et andet Sted³⁾. Siden indgav Herredsmændene Klage over Flytningen, og 23de Novbr. 1631 er udstædt kgl. Brev til Lensmændene paa Riberhus og Lundenæs, at de skulde undersøge, hvor-

¹⁾ J. Tegn. XI. 228. — ²⁾ J. Reg. 3, 33. — ³⁾ J. Tegn. IV, 448.

for dette var sket og erklære sig derom, da Bønderne i Herredet have klaget over, »at Tinget er flyttet fra Fjerdingskirken og den Bymark, der ligger midt i Herredet, hvor det af Arilds Tid ligget har, tilmed hvor det nu er liggende ikke skal være uden $\frac{1}{2}$ Mils Vej, til det andet Herred vedtager, og paa de andre Sider skal være 2 til $2\frac{1}{2}$ Mils Vej, hvorfor de mener dem at være sket forkort ved samme Forflytning og til stor Besvær især om Vintren«¹⁾. Om Tinget virkelig er flyttet tilbage, vides ikke, men det holdtes dengang i den sydvestlige Del af Ølgod Sogn nær ved Strellov Sogneskel. I Indberetningen til O. Worm 1639 findes for Ølgod Sogn et Kort, hvor her er afsat en Høj, Tranekjærhøj, og sydøst derfor 2 Høje med Vedtegning »nogle Høje, kaldes Tinghøje«. De er endnu afsatte paa Videnskabernes Selskabs Kort. »Fjerdingskirken og den Bymark, der ligger midt i Herredet«, maa enten være Tistrup eller Horne, sandsynligst dog den sidste, hvis den virkelig oprindelig har været Herredskirke. I Vester Herred holdtes Tinget 1639 øst for Ovtrup Kirke, der rimeligvis da har været Herredskirke; men Aal Kirke har vistnok tidligere været det²⁾.

Skadst Herred holdt Ting paa Skadst Bymark. 1637 bestemtes af Tingmændene, at der skulde gjøres et Skab til Tingbøgerne i Skadst Kirke³⁾; denne har altsaa ifølge Recessen af 1558 været Fjerdingskirke.

I Gørding Herred findes et Krat, Tinglund Ris, paa S. Gørding Bymark, hvor altsaa Tinget maa have været holdt, men da dette Herred er forholdsvis ungt, da det endnu ikke nævnes i Valdemars Jordebog, paa hvilken Tid det var en Del af Malt Herred, kan Gørding Kirke som Herredskirke ikke have indtaget nogen Rolle ved Kristendommens Indførelse. — I Malt Herred holdtes Tinget ifølge Indberetning til Worm 1639 i »Hulvad Skov, som hedder Hessel«, i Brørup Sogn, men dette er neppe det oprindelige Ting-

¹⁾ J. Tegn. VIII, 350. — ²⁾ Danske Saml. I, 116. II, 69 (Hist. Efterr. om VesterHorne Herred). — ³⁾ Mine Hist. Efterr. om Skadst Herred S. 4.

sted, idet 28de Decbr. 1577 kgl. Brev udstædtes: at da Herredstingene i Kolding og Skodborg Len ligger paa ubejlejlige Steder, skulde Lensmanden paa Koldinghus tage til sig af de fornemste og agtteste Herredsmænd af Herredet og med dem afgjøre, hvor Beboerne skulde søge hen¹⁾. Paa Malt Bymark findes nu ogsaa en Tinghøj; hvad derimod den Tingbjergghøj, der i Indberetningen til O. Worm nævnes i Føvling Sogn, har at betyde, kan ikke siges. En Tinghøj kan gjerne have faaet et saadant Navn af en enkelt Forsamlings Afholdelse; man finder af og til saadanne i Herrederne foruden den ældgamle paa den Bymark, efter hvilken Herredet har Navn, saaledes i Jærne Sogn (i Skadst Herred), uagtet man maa være overbevist om, at Tingstedet altid har været paa Skadst Bymark.

Tørild Herred hed forhen Jelling Herred. I Indberetning til O. Worm siges: »Jelling Sogn ligger midt i Herredet og er Hovedsogn«. Naar Navnet er forandret og dermed Tingstedet, ved jeg ikke, men 1387 nævnes Thorild Herred²⁾. Det er rimeligvis sket samtidig med en anden Omordning i Jellingsyssel, idet Vangs Herred, som det hed i Valdemars Jordebog, deltes i Nørre og Sønder Herred, af hvilke det sidste dog ikke bestod ret længe; allerede 1323 nævnes »Norvæhæræth i Jælingsysyl«³⁾. Tørild ligger i Nørup Sogn, men 1639 laa, ifølge Indberetning til O. Worm, Tinget paa Balle Mark i Bredsten Sogn.

I Arkivdokumenter og ved Kendskab til vedkommende Egne vil let en Mængde flere Exempler kunne paavises. Hermed anbefaler jeg denne Sag, der har megen Interesse, til topografiske Forfattere, der med deres i det enkelte gaaende Kundskaber til deres Egne let vil kunne paavise baade Tingstedet, der har samlet vore hedenske Forfædre, og Herredskirken, hvor Herrens Ord har lydt til Hedningernes Omvendelse.

¹⁾ J. Reg. 2, 1. — ²⁾ Suhm XIV, 196. — ³⁾ Suhm XII, 358.